

Recenziók

MAGYARORSZÁG KERESZTÚTJAIN

(Budapest 1978. Gondolat)

R. VÁRKONYI ÁGNES

A magyar múlt hol viharos, hol csöndesebben zajló időszakai közül a XVII. sz. második felét mindenképpen a gyors változásokat hozó évtizedek közé kell sorolnunk. Az ország előtt még mindig ott magasodik az évszázados élet-halál kérdés: hogyan s mikor szabadulhatna a töröktől? A megoldást régtől ígérő Habsburg-hatalom, miután 1661–64 között még egyszer kudarcot vall, végre az 1683–99-es nagy háborúban felszabadítja Magyarországot. A XVII. század folyamán végig föl-föllángoló magyar ellenzékiesség mégis éppen ez után, a Rákóczi-felkeléssel ér el csúcspontjára.

R. Várkonyi Ágnes a XVII. sz. második feléről szóló, 1963 óta megjelent munkáit gyűjtötte kötetbe. Jellegetesen jó stílusú, olvasmányos tanulmányainak gyűjteménye végül összefüggő képet nyújt a korszak egészéről, a gazdaságtörténettől a politikán át az ideológia változásaiig.

Kiindulópontja a következő: a Habsburg-udvar abszolutisztikus törekvései kezdettől fogva következetlenek, sőt önmaguknak ellentmondóak voltak. Bécs a század derekától kezdve már egyértelműen követni akarta a nyugati, elsősorban a francia kormányzási módszereket – anélkül, hogy országaiban azok alapfeltételei, ti. a fejlett ipar és kereskedelem léteztek volna. A nagyhatalmi rang megőrzése, a törökkel szembeni megállás kényszere kétség kívül reális tét volt. A szükséges pénz előteremtéséhez azonban a Habsburg-politika egyszerre akarta gyors ütemben növelni az adókból származó bevételeit, valamint megszerezni az ipar, a bányák és a kereskedelem hasznát. Lassan a közgazdaság minden jelentősebb területére rátelepítették az állami monopóliumokat – Magyarországon ez többek között a rézbányászat, a só-, bor-, marhakereskedelelem állami ellenőrzés alá vonását jelentette. A módszer eredményeképpen az adózó népség elveszítette legfőbb pénzszerzési lehetőségeit, ráadásul a monopóliumok és az azok örve alatt működő magánvállalkozók (bérlők) az egekig verték az érintett cikkek árát. Mindehhez járult még a hazánkban állomásoztatott katonaság helyben való ellátásának rendszere, ami megint csak a gazdálkodás rovására ment, részben a parancsnokok saját üzletelése, részben a lakosság javainak kíméletlen fölélése miatt.

A monopóliumok haszonélvezői, a katonai méltóságok pedig többnyire nem magyarok voltak. Részben a kölcsöneik fejében bánya- vagy kereskedelmi bérlethez jutó külföldi (holland, olasz, német) bankok, vagy vállalkozók (Henkel, Joanelli, Oppenheimer) ezek. Részben meg az udvari arisztokrácia vezéregyéniségei, akik közül nem egy maga is haszonbérletek élvezőjévé válik (Porcia herceg, Sinzendorf gróf stb. – az egyetlen magyar, aki e században betörhet körükbe, az 1687-ben hercegi rangra emelt Eszterházy Pál nádor).

A magyar rendi politikuskok joggal indokolhatták mindezzel elégedetlenségüket – arról azonban ők már nem beszéltek, hogy a feszültség egy része abból a tényből is fakadt, hogy ők maguk veszélyeztetve látták jobbágyaiktól származó jövedelmeiket, s földesúri előjogokkal megtámogatott üzleti vállalkozásaikat. Az arisztokratákból álló császári kormányzat ezzel az elégedetlenséggel szemben nem tudta kihasználni az abszolutizmus szokásos fegyverét, a jobbágyok pártfogolását. Pedig a nemesi kereskedelem előretörése éppen kiélezte a helyzetet a bortermelő, marhával vagy sóval kereskedő civisek és az uralkodó osztály között. Az állami adók és az ugyancsak állami monopóliumok harapófogójába kerülve azonban a civisek is inkább az udvar ellen hangolódtak, s ezen Bécs félbemaradt jobbágy-védő tervezetéseit nem változtathattak.

A magyar rendekkel folyton viszálykodó császári ház gazdaságilag végső soron gyönge maradt (a kereskedelem és az ipar fejlesztésével más országaiban sem járt szerencsével). Ami erőt mégis kifejthetett, azt inkább a 30 éves háború után ekkoriban magához térő Német Birodalom fölötti ellenőrzés megszerzésére áldozta. A törökkel szemben békére törekedett, még azon az áron is, hogy tudatosan megbénítani igyekezett a török portyázó hadviselés ellen védekező magyarországi helyőrségeket. Ez pedig ugyanúgy ártott a magyar rendeknek, mint a föld népének.

Ez a sokrétű ellentét-sorozat termelte ki a magyar politikában a széles európai összefogás kívánságát. Az 1660-as évek elején e magyar törekvések kedvező talajra is találtak a XIV. Lajos által pártfogolt német fejedelmek egy részénél, különösen a befolyásos mainzi választónál. Sőt, az első gyakorlati lépések is megtörténtek. II. Rákóczi György, a törökkel háborúba bonyolódott erdélyi fejedelem azért húzhatta évekig reménytelen küzdelmét, mert segítséggel biztatták; Zrínyi Miklós, a kor vezető magyar államférfia és hadvezére pedig azért fejezhette be győzelemmel 1664. évi ún. téli hadjáratát, mert hátát az alakulóban levő keresztény szövetség csapatai fedezték. Egyébként a magyar politika számára Zrínyi dolgozta ki (az elmúlt száz év irodalmának, különösen pedig Busbecq lovag tervezetének felhasználásával) az európai összefogás elméletét, s ő volt az, aki Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nyomdokain, s II. Rákóczi Ferenc előfutáraként kiállt az állandó magyar hadsereg megteremtése mellett, s annak gazdasági alapjait a szabad kereskedelem révén remélte megteremthetőnek. (Mindezt megint csak a kor magyar valóságából, s nemzetközi elméleteiből kiindulva.)

A török háborúba akarata ellenére belekényszerült Bécs a vasvári békével (1664) szabadult gondjaitól – a reményeiket ismét veszni látó magyar rendekkel szemben pedig semmit sem változtatott politikáján. Az idegen bérlők maradtak, a föld népe tovább nyögte a békében is folytatódó végvári harcok kínjait.

Az eredmény előbb a Wesselényi-mozgalom, majd – 1678-tól – Thököly Imre felkelése. A magyar rendek és a Habsburgok közötti viszony hosszú időre megromlott, a „törökössé” váló magyar politika viszont elveszítette korábbi jó európai kapcsolatait. Mikor az 1683-tól induló új háborúban végre létrejön a törököt hazánkból kiűző európai koalíció, abban a magyarok számára már nem jut saját szerepkör. Pedig e másfél évtizedes hadakozás gazdasági terheinek jelentős részét éppen Magyarországnak kell elvállalnia, megint csak a tovább növelt adók, a katonaság helybeni eltartása, az állami monopólium-má tett bányászat, kereskedelem révén.

Drágaság és áruhiány jellemezte még a háború után is az ország helyzetét, ami azután valóságos népszokássá tette a csempészetet. Úr, volt végvári vitéz és paraszt egyaránt nagy számban vállalta a „mesterséget”. Az egész országot behálózó titkos kapcsolatrendszerük nagyban elősegítette a Rákóczi-felkelés kirobbanását (1703), gyakorlatilag a mozgalom szervezetének alapjául is szolgált.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének közvetlen előzménye a császári államháztartás csődje, az utolsó nagy hitelező, Oppenheimer halálakor. A harc során a vezérlő fejedelem tudatosan igyekezett elkerülni a Habsburgok gazdasági hibáit. Előbb az állami monopóliumokra, később a szabad kereskedelemre és az adókra alapította kincstára jövedelmeit – a két módszer veszélyes elegyítésétől óvakodott. Kísérletei azonban megbuktak – részben a magyar gazdaság visszamaradottságán, részben pedig azon, hogy a nemesség ugyanúgy ellene szegült Rákóczi központosítási vállalkozásainak, mint korábban a bécsieknek. A parasztság javára tervezett intézkedések is ez utóbbi akadályon akadtak fenn.

A szerző vázolt gondolatmenetének egységességére jellemző, hogy bár jó másfél évtizednyi időszak különálló tanulmányaiból áll össze, a történetírói ítélet változását csak néhány mellékes mozzanatnál észlelhetjük (Pl. I. Lipót személyiségének megítélésében). A mondanivaló meggyőző erejét (a feltárt új forrásanyag mennyiségén és minőségén felül) még fokozza, hogy – éppen a tanulmányok sokrétűségével – az elemezni kívánt jelenségeket sokféle szemszögből „járja körül”, vállalva még az egyes elemek többszöri ismétlését is.

Néhány, a kötetben érintett részletkérdés megítéléséhez a munkák eredeti elkészülte óta a kutatás sok új eredménnyel járult hozzá. Így ma már valószínűleg a szerző is biztosabban nyilatkozna a Wesselényi-mozgalom kezdeteiről; Zrínyi „Török áfiumának” előzményeiről; nem tekintene ideszakadt idegenek befolyása alatt állónak János király kor-

mányzatát; s biztosabban foglalna állást a XV–XVI. századi magyar jobbágyfelkelések ideológiájáról stb. Ezek azonban nem érintenék a gondolatmenet lényegét. Talán csak a nemesi nemzet-tudat XVI. századi felbomlására vonatkozó okfejtés, s ezzel kapcsolatban a keresztény eszmekör még módosulásában is roppant összetartó erejének, még az úr-jobbágy viszonyra is kiterjedő (ti. annak elfogadását elősegítő) hatásának fölülvizsgálata, illetve elismerése módosítaná valamelyest az összképet.

Ugyanakkor R. Várkonyi Ágnes megállapításai a paraszti gondolkodásról (ország és haza fogalma – szemben a nemesek nemzet-eszményével) önmagukban is fontos kiindulópontul szolgálnak mind az előző, mind a későbbi korok kutatói számára. A tanulmányok még ezen felül is sok olyan gondolattal szolgálnak, melyek ösztönzői lehetnek a további munkának – például a nemesi adózás múltjának fontos, de annál szövevényesebb kérdésében.

Barta Gábor

BÖLÖNY JÓZSEF

MAGYARORSZÁG KORMÁNYAI 1848–1975

Akadémiai Kiadó, 1978. 329 p.

Örömmel vettük kézbe Bölöny József „Magyarország kormányai 1848–1975” című művét. A könyv hézagpótló szerepet tölt be, mert valóban szükség mutatkozott a kormányzati szervekben történt személyi változásokat összefoglaló műre, amelyben érdeklődő és szakkutató egyaránt megtalálja a szükséges adatokat. A munkára annál is inkább szükség volt, mert a Tiszti Címtár néhány adata valóban kiigazításra szorult, és az 1944-et követő időszakra vonatkozó adatok már nem állnak rendelkezésre. Hasonlóképpen találhatók meg a Tiszti Címtár adatai között a Tanácsköztársaság kormányának személyi adatai, illetve a bekövetkezett változások. Teljes mértékben egyetértünk a szerző által megfogalmazott és a könyv előszavában kifejtett nézettel, hogy „helytelen és veszélyes felfogás, amely mellékes körülménynek, elhanyagolható tényezőnek tekinti az adatok pontosságát és a szabatoságot.”

A mű három részre oszlik. Az első rész „Kormányok” címszó alatt tartalmazza a tárgyalta időszak magyar kormányainak összetételét először időrendben, majd ezt követően betűrendes sorrendben is. Ehhez járul függelékként az ellenkormányok (az aradi és a szegedi ellenforradalmi kormányok), továbbá az ország egy részében működő kormány (nyilas-kormány) névsorának és a kijelölt miniszterek nevét tartalmazó adatoknak az ismertetése. Ez utóbbi, az 1848. szeptemberi, valamint az 1918. október végi miniszterjelölteket foglalja magában.

A második rész tárcánként sorolja fel az egyes tárcák vezetőit, majd elkülönítve, de e részhez tartozóan a Tanácsköztársaság kormányának szervezetét ismerteti, felsorolva a kormányzati szervekben végrehajtott valamennyi átszervezést is.

A harmadik rész a kormánytagok személyi adatait tartalmazza, külön csoportosítva a minisztereket és a minisztériumok ideiglenes vezetőit, valamint ezt követően a Tanácsköztársaság népbiztosait. E személyi adatok: a kormánytagok születési és halálzási adatai, valamint néhány jellemző adat az érintett személyek pályafutására vonatkozóan. Felsorolja továbbá az általuk betöltött miniszteri. vagy ezzel megközelítőleg azonos szintű államjogi funkciókat.

A kormányokat tárgyaló első rész álláspontunk szerint párhuzamos adatközlést jelent, amikor először időrendben, majd betűrendben is ismerteti az egyes kormányokat. Úgy érezzük, hogy az időrendi tárgyalás, beleértve természetesen az összes szerkezeti és szervezeti változás bemutatását is, elegendő lenne, mert a betűrendes felsorolás tulajdonképpen mechanikus sorba állítja az egymáshoz időrendileg és történetileg nem kapcsolódó kormányokat. Így az abban foglalt adatok tulajdonképpen nem adnak további információt.